

FERRAN CARBÓ AGUILAR

ENTREVISTA DE CARLES FENOLLOSA

«No s'ha exagerat l'obra literària d'Estellés»

Ferran Carbó (Vila-real, 1960) és catedràtic de Filologia Catalana a la Universitat de València i, sobretot, s'ha especialitzat en poesia contemporània. És autor dels llibres monogràfics sobre Vicent Andrés Estellés: *Com un vers mai no escrit. La poesia de Vicent Andrés Estellés en els anys cinquanta* (2009) i *Els versos dels calaixos. Sobre Llibre de meravelles de Vicent Andrés Estellés* (2018). També ha sigut coordinador i coeditor del llibre: *Vicent Andrés Estellés* (2004). Ha preparat l'edició dels volums de Vicent Andrés Estellés: *Obra completa I* (2014), *Obra completa II* (2015) i *Primera soledad* (2019).

S'ha exagerat l'obra literària d'Estellés?

No. No s'ha exagerat l'obra literària d'Estellés en el sentit següent: té una producció extensíssima, de més d'un centenar de títols si hi incloem els llibres de poemes i els reculls breus o *plaquettes*. En la nova edició de l'obra completa es publicaran dotze volums només de poesia. Per l'extensió és important, però

també i sobretot per la importància d'alguns títols. Parle d'obres com el conegudíssim *Llibre de meravelles*, *La clau que obri tots els panys*, *El gran foc dels garbons*, *Horacianes*, *El primer llibre de les Èglogues*... Son peces singularíssimes, úniques en el context en què es van produir.

Què representa, per tant, en el conjunt de la literatura catalana?

Jo diria que és un dels quatre o cinc principals poetes de la segona meitat del segle XX per, com deia, la qualitat d'algunes obres i per l'originalitat. Aquesta valoració està en funció del moment històric en què va escriure. En posaré un exemple concret: *La clau que obri tots els panys*, premiat per la Diputació de València en el Premi Literatura de Poesia de l'any 1958, no editat fins al 1971 però escrit entre 1954 i 1957, en el moment en què fou redactat era un llibre originalíssim. La seua tercera part era el que es coneix com "Coral romput", tres llarguíssims poemes –entre els tres sumen més de 1.300 versos–, era completament innovadora respecte del que s'estava escrivint llavors.

Però tardà més d'una dècada a publicar-se. Com s'explica el decalatge entre la biografia literària d'Estellés i la seua, diguem-ne, "biografia editorial"?

En el cas de *La clau que obri tots els panys*, eixe desfasament entre escriptura i edició té una explicació molt senzilla. Normalment aquells premis de la Diputació s'editaven un any o dos després d'haver-se atorgat. L'autor en aquell moment havia canviat de residència. Fins aleshores vivia a València, al carrer de misser Mascó. Se'n tornà a viure a Burjassot, al carrer Maestro Lope, amb la dona i els dos fills menuts. Enmig d'aquell tràfec li arribaren les proves d'impremta del llibre. Li havien "trenat" prou poemes, és a dir, que per la caixa estreta de la pàgina de llibre els alexandrins –versos llargs de 12 síl·labes que utilitzava molt– no hi cabien i s'havien de baixar els finals dels versos a la línia següent. Per l'excés de temps que calia per a la correcció, per una banda, i, segurament també per la situació íntima, encara de crisi, ja que feia poc de temps que la primera filla, la qual cosa tractava al llibre, ell no tingué un especial interès a corregir-lo i tornar-lo. Les proves queden aparcaades en el seu arxiu. No fou una qüestió de censura, en aquest cas.

Però no fou només La clau que obri tots els panys

Pel que fa al conjunt de la producció de producció de postguerra, dels anys cinquanta i seixanta, Estellés escrivia molt, però publicava poc. Només va editar tres llibres en els anys cinquanta: *Ciutat a cau d'orella* el 1953, *La nit* el 1956 i *Donzell amarg* el 1958. En la dècada dels seixanta encara menys: només *L'amant de tota la vida* el 1965. En el mateix període va escriure fins a catorze poemaris. Per què no els edità? No en va fer gaires temptatives. Mires els premis literaris i el seu nom no hi apareix com a concursant. No solia presentar-s'hi tot i tenir obres acabades. Escrivia per la passió d'escriure, a la nit, en tornar a casa després de treballar de periodista a *Las Provincias*. A mà o directament a màquina. Escrivia més poemes que llibres, és a dir, peces soltes i a priori no incloses en poemaris ni concebudes com una part integrant d'un conjunt. Al capdavall, no tenia un especial interès a publicar. La seua passió era, sobretot, escriure, gairebé sense parar.

Una raó biogràfica, doncs.

Sí. Molts llibres els començava i tardaven molt de temps a acabar-se. Els més de cent sonets que integren *El gran foc dels garbons*, posem per cas, els començà el 1958, però continuà fent-ne durant els anys seixanta, almenys fins al 1967.

Però en els seixanta ja tenia un renom.

El nom se'l va guanyar immediatament. *Ciutat a cau d'orella* motivà ja el 1954 una ressenya molt elogiosa de Joan Fuster a la revista *Pont blau*. Posteriorment, el 1956, Estellés mostrà molt d'interès a conèixer Salvador Espriu, a qui, quan es van trobar a Barcelona, a casa de l'escriptor del mite de Sineira, li va llegir fragments de *La nit* i Espriu li'n va fer una lloança i els avalà completament. En el jurat del premi de Cantonigrós, que va guanyar Estellés amb *Donzell amarg*, hi havia Carles Riba, a qui Estellés va acompanyar pels carrers de València tan sols un any després del premi. La resposta inicial als llibres publicats fou molt positiva. I els llibres que quedaren al calaix eren especialment rellevants, compte! Fuster repetí que per a ell els seus textos estellesians preferits dels cinquanta i seixanta eren les *Èglogues* i el "Coral

Romput”. I d’èglogues el poeta de Burjassot només n’havia publicat tres dins de *Donzell amarg*, tot i que continuava escrivint-ne.

Llavors per què arriba l’allau de publicacions dels anys setanta?

Per diverses raons: perquè Estellés era l’autor que més corpus de producció poètica tenia de tota la postguerra –molta escrita i poc editada–; perquè s’acabava el règim franquista i eixe final motivà una efervescència cultural claríssima; i perquè Fuster, Sanchis Guarner i Eliseu Climent van veure que el de Burjassot podia funcionar com a poeta valencià referent. Fou una convergència d’interessos i de factors. El 1971 es publicà *Llibre de meravelles* amb pròleg de Sanchis Guarner. El 1972, Eliseu Climent edità en 3i4 el primer volum de la recopilació de la seua producció, *Recomane tenebres. Obra completa 1*, amb estudi introductor de Fuster. L’any següent es creà el premi de poesia dins els Premis Octubre amb el nom de “Vicent Andrés Estellés”. Aleshores, es va rescatar tota la seua producció inèdita, s’hi afegí la nova i a qui havia estat el poeta de la postguerra valenciana se’l va convertir –que ho era– en el poeta nacional dels valencians.

Un poeta que havia començat la seua producció en castellà. Per què aquell canvi?

L’explicació és molt senzilla. En acabar la guerra, el seu primer interès fou el teatre, però a partir d’un veí, Juli Llopis Cabo, que li deixà llibres, començà a llegir molt, la qual cosa motivà en ell l’interès per la poesia i pel seu conreu. Aquella poesia era sobretot en castellà. Li interessava molt la Generación del 27: Pablo Neruda, Miguel Hernández... Per tant, les primeres lectures importants de poesia i els seus primers models foren en castellà. A més a més, se’n va anar tres anys a estudiar periodisme a Madrid, entre els 1942 i 1945. El 1944 ja havia publicat un poema en castellà, premiat en uns Juegos Florales de Benidorm. Però sobretot foren els anys de Madrid quan es posà en contacte amb els escriptors madrilenys del que s’ha anomenat *garcilasismo*. Va establir-hi relacions i li publicaren poemes en castellà en les revistes *Garcilaso*, *Fantasia* i *La estafeta literaria*. Per tant, ell començà ja a créixer literàriament com a poeta en castellà. Quan acaba els estudis de Madrid se’n va anar a fer

el servei militar al Pirineu navarrés. Després tornà al País Valencià i encara va continuar escrivint poesia en castellà. Concursà als Jocs Florals de Gandia del 1948 i, després, el 1950 al Premi de la Diputació de València amb un llibre que es deia *El corazón en la mano*.

La incorporació de la seua llengua materna, la llengua catalana, com a llengua literària es va produir a partir de desembre de l'any 1951 i, sobretot, l'any 1952. Té dos clars detonants. El primer, de la meditació de la decisió, va ocórrer el desembre de 1951, i fou la visita a València de Francesc de Borja Moll i Manuel Sanchis Guarner –que aleshores vivia a Mallorca–, per a presentar el primer volum del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Estellés assistí a la presentació, ja que treballava a *Las Provincias* i cobria la informació de l'acte. En un moment determinat sembla que els va comentar que escrivia poesia i els altres dos li plantejaren per què no escrivia en valencià, la qual cosa el va fer reflexionar sobre aquesta possibilitat.

Van motivar-lo, doncs.

Exacte. De fet, tres mesos després, en febrer de l'any 1952, ja trobem en el seu arxiu diversos poemes en valencià. Durant la resta d'aquest any continuà escrivint-ne per a un primer llibre que s'havia de dir *Ombra d'ales a l'aigua*, però que en la seua vida no s'edità mai, malgrat que el va acabar i fou finalista del Premi de la Diputació. Només es conserva una reproducció reconstruïda que en vaig fer i publicar el 2016.

En el mes de juny 1952 hi ha el segon detonant, el de la confirmació. El diari l'envià a Tarragona a cobrir el trasllat de les restes de Jaume I al monestir de Poblet. Allò d'alguna manera l'impregnà de catalanitat. Era el seu primer viatge a Catalunya. És a dir, aquella primera decisió de la conversa amb Moll i Guarner, sobre la incorporació literària de la llengua catalana, es va consolidar definitivament. Més avant, a partir dels anys 58 o 59, amb els viatges a les Illes Balears, perquè el germà de la dona d'Estellés, Isabel, vivia a Mallorca i el visitaven amb certa assiduitat, s'amplià el coneixement del territori de la seua llengua. Els posteriors viatges a Catalunya i Balears van fer créixer, més intensament encara, la consciència de la unitat de la llengua catalana.

Ja hem comentat que en els setanta arribarà la gran consagració. Què fa des d'aquell moment fins la seua mort?

D'una banda edità o reedità l'obra anterior amb revisions mínimes, fent conèixer la seua producció fins aleshores inèdita; de l'altra va escriure molta obra nova. Per exemple, a Mallorca, el 1972 edità *L'ofici de demà*, que tenia escrit des de l'inici dels anys seixanta. A Barcelona, l'any 1973 aparegué *L'Hotel París*, que tenia acabat des de l'any 1956; i el 1974 *Hamburg*, que era un llibre nou. El mateix 1974 publicà a València *Les pedres de l'àmfora. Obra completa 2*, on incloïa *Horacianes*. A partir d'aquest any començà el projecte de *Mural del País Valencià*, un obra de magnitud colossal, amb més de 1.500 pàgines en la primera edició de tres volums, la qual va anar creixent i modulant a través dels anys fins al final de la dècada.

Quin viatge estilístic feu Estellés des dels seus inicis fins aquesta part més madura de la seua obra?

Estellés començà, com quasi tots a l'època, tant en castellà com en català, instal·lat en una tradició simbolista. És a dir, poemes "ben fets", amb una mètrica molt primmirada. Són els poemes que veiem en *Ciutat a cau d'orella*. Després començà el viatge de la mirada cap a l'entorn immediat i la quotidianitat a nivell de contingut, i, a més, amb una expressió que hi sintonitzara: propera, entenedora, col·loquial –però sense renunciar al lirisme–, molt valenciana... És segurament l'escriptor que més ha utilitzat el registre col·loquial i la variant dialectal valenciana com a un signe d'identitat de la seua escriptura.

Quan es parla de les influències rebudes, es reitera molt l'equilibri entre els clàssics medievals i contemporanis i la llengua popular.

Sap crear eixe equilibri i és un dels punts més valuosos de la seua poesia. Llegim les *Èglogues* i trobem uns personatges de classe baixa de la València urbana de postguerra, immersos en un univers de misèria i de pena. Fins i tot algunes de les protagonistes, de manera que trencava amb la tradició de les pastores o ninfes que caracteritzaven les èglogues, treballen en bars o es dediquen a la prostitució. Els seus personatges es troben incomunicats i solitaris en un món

fosc i brut. Tanmateix, hi ha un rerefons claríssim de les èglogues de Garcilaso de la Vega i de les *Bucòliques* de Virgili. Aquestes composicions de Garcilaso i les de Virgili serveixen de trampolí per a unes altres sobre una realitat diferent, la de la misèria a València en un temps difícil. El mateix podem dir de *Llibre de meravelles*, que és el gran llibre que fa crònica de la postguerra valenciana. Es pot llegir en clau, diguem-ne, “contemporània”, fixant-nos en la quotidianitat d’una realitat de misèria pena i repressió. Però també podem fer la lectura pensant en Ramon Llull i en Ausiàs March. En Llull perquè el títol d’aquesta obra prové d’un llibre seu. I en March perquè el llibre està farcit de citacions marquianes. Són dues maneres de llegir una mateixa obra des de perspectives diferents. I una no n’exclou l’altra, per cert: són complementàries. Això és una característica de la millor poesia d’Estellés: apareix com a senzilla i entenedora, però al mateix temps està farcida d’intertextualitat, és a dir, de relacions literàries amb altres textos, la qual cosa mostra la seua complexitat.

En aquest sentit, quines són les seues principals influències literàries.

Són molt variades. Hi ha els llatins, amb Catul, Horaci o Ovidi; els catalans, com el citat March, Llorente, Espriu, Foix o Riba –sobretot a l’Estellés dels cinquanta–; hi ha els castellans, com Lorca, Alberti, Aleixandre o Miguel Hernández; els francesos, Baudelaire o Ronsard; fins i tot hi ha la influència de Shakespeare, malgrat que siga teatre... Però compte, no només li influeixen les lectures: per a ell és molt important el cinema i el periodisme. Estellés fa moltes referències cinematogràfiques. Per exemple et trobes molts noms d’actors o d’actrius entre els seus versos. I per la seua professió de periodista està habituat a contar notícies, algunes de les quals també apareixen al·ludides entre els seus versos. Eixe costum de contar a la premsa un fet de manera planera li permet fer-ho també fàcilment en poesia. L’Estellés periodista conviu amb l’Estellés poeta: l’objectiu de tal activitat és fer-se entendre.

En l’àmbit lingüístic, quins són els recursos que més explota?

A escala mètrica, utilitza amb molta habilitat el vers alexandrí –de dotze síl·labes amb dos hemistiquis de sis–, que és segurament el tipus de vers que

més rendiment li dona. També els decasíl·labs i les composicions de sonets. Juga a fer el decasíl·lab normal i també el cesurat o clàssic, que era el d'Ausias March. Pel que fa a imatges literàries, recorre molt a la metonímia, a les comparacions... tot això li permet introduir un cert lirisme encara que el discurs siga narratiu o descriptiu i l'expressió siga de registre col·loquial. Alhora, un altre tret molt característic és la convivència, en versos fins i tot seguits, d'un element popular i d'un altre de procedència cultural, siga de March, Baudelaire, Virgili o Picasso.

S'ha sigut injust amb ell el fet de destacar massa la seua vessant col·loquial i oblidar-ne la resta?

Sí, però això passa en molts autors amb producció d'extensió tan considerable. Vull dir, l'Estellés que moltes vegades s'ha volgut presentar com a típic, el de l'erotisme o el poeta cívic o patriòtic, són només aspectes i línies de la seua variada poesia. La seua poesia és molt més.

Què més?

Hi ha tota la poesia de la quotidianitat, des del famós pimentó torrat a allò que passa pel carrer, a les séquies de València als anys cinquanta, els records de la infantesa, els viatges a Serra, Nàquera o Gandia, les anades a la mar, el Perelló, Benimodo... La geografia valenciana, el territori, presentada des de diferents temàtiques, protagonistes i àmbits. Hi ha la mort, que és un tema que tracta moltíssim. Hi ha l'hedonisme de la vida de cada dia. I pel que fa a l'erotisme que comentàvem abans, cal dir que el seu tractament enllaça amb els clàssics llatins: ell no diu res més "gros" que el que deia la poesia de Catul, per exemple.

Hi ha una part de l'obra d'Estellés que no és poesia.

Conreà una mica el teatre i té també tres llibres de memòries, recopilats en una edició que es diu *Animal de records*. Tampoc no podem oblidar una novel·leta, *El coixinet*, i dos contes infantils. En tot cas, es tracta d'una producció secundària i complementària. Estellés fou sobretot poeta.

Ho fou fins el final?

Almenys publicà fins al final. *Mare de terra* apareix l'any 1992, l'any abans de la seua mort. El que passa que aquells textos ja estaven escrits anteriorment. Almenys va escriure fins a finals del 80, però amb un ritme molt més lent del que havia portat en la seua llarga trajectòria poètica. El punt àlgid de la seua producció son els cinquanta, seixanta i setanta.

Estellés té la posteritat que es mereix?

Estellés mereix un reconeixement com el principal poeta valencià en llengua catalana des d'Ausiàs March. La seua posteritat és llegir-lo, sentir-lo com a nostre, perquè ens representa. És el poeta de tots. La seua poesia és una obra viva, que ens parla de la vida: de l'entorn, personal i compartit, dels records, de les emocions, dels sentiments, dels desitjos, dels plaers... Ens parla com a poble i ens presenta i representa com a tal. Hauríem d'entendre'l com el poeta de tots.